JUSSI VÄLIMAA, PÄIVI TYNJÄLÄ JA MARI MURTONEN

JOHDANTO

Korkeakoulutuksen ja yhteiskunnan väliset suhteet ovat pysyvästi ajankohtainen teema eurooppalaisessa ja suomalaisessa korkeakoulutuksessa. Tämä tematiikka on tosin ilmaistu eri tavoin historian kuluessa. Viime aikoina Suomessa on puhuttu paljon yliopistojen ns. kolmannesta tehtävästä eli velvollisuudesta toimia vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Asiaa hieman tarkemmin tarkasteltaessa huomataan, että tämä kolmas tehtävä on pikemminkin korkeakoulujen toimintaa ohjaava periaate kuin jollekin korkeakoulun erilliselle yksikölle kuuluva vastuualue. Voidaankin väittää, että kolmas tehtävä on ilmaisu, joka kuvaa tällä hetkellä korkeakoulutuksen muutoksessa olevaa yhteiskuntasuhdetta (Kankaala ym. 2004). Ammattikorkeakoulujen yhteiskunnallisiksi tehtäviksi ja vastuualueiksi on kuvattu alueellinen kehittäminen sekä soveltava tutkimus- ja kehittämistoiminta. Yhteiskuntasuhde käsitteenä viittaa siihen tosiseikkaan, että korkeakoulujen vuoropuhelu ympäröivän yhteiskunnan kanssa tapahtuu sekä tutkimusten hyödyntämisen kautta että korkeakoulutettujen työllistymisen välityksellä.

Mikä tässä yhteiskuntasuhteessa on muuttumassa? Muutoksia on aiheuttanut ensinnäkin se, että korkeakoulutus on laajentunut Suomessa tavattomasti 1960-luvulta lähtien sekä alueellisesti yli koko maan että korkeakoulutukseen astuvan ikäluokan kasvuna. Tällä hetkellä lähes 80 prosentille ikäluokasta on varattu paikka korkeakoulutuksessa, vaikka vain noin 30 prosenttia uudesta ikäluokasta siirtyy suoraan yliopistoihin tai ammattikorkeakouluihin (ks. Ahola 2003). Korkeakoulutuksen laajentuminen tarkoittaa myös sitä, että korkeakouluihin on monia reittejä myös työelämäs-

tä. Erilaiset uudelleenkoulutukset, korkeakoulujen täydennyskoulutukset, ammattikorkeakoulujen jatkotutkinnot sekä avoimessa yliopistossa opiskelu ovat tehneet koulutuksen ja työssäkäymisen yhdistämisestä sekä entistä tavanomaisempaa että entistä hankalampaa. Tavanomaisempaa siksi, että entistä useammat henkilöt kouluttautuvat, ja entistä hankalampaa siksi, että tämä yhdistäminen haastaa myös oppilaitokset ja opettajat joustamaan uusin tavoin sekä muuttamaan vakiintuneita pedagogisia ajattelutapoja, sillä aikuiset vaativat oppimiselta eri asioita kuin nuoremmat suoraan koulun penkiltä siirtyvät opiskelijat. Myös viime aikoina käyty vilkas keskustelu ns. yleisten taitojen tai avaintaitojen tuottamisesta (esim. Bereiter 2004; Björkstrand 1997; Guile 2002) samoin kuin muuttuneet oppimiskäsitykset (ks. esim. Tynjälä 1999a, 1999b; Kotila 2003) haastavat opetuksen ja opetustapojen uudistuksiin.

Toisaalta nämä kehityskulut tarkoittavat myös sitä, että korkeakoulutuksesta on tullut yhteiskunnallisesti merkittävä menoerä valtion budjettiin sekä yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen kustannusten että opiskelijoiden tuen muodossa. Samalla korkeakoulutukselle on ladattu Suomessa vahvoja yhteiskunnallisia odotuksia, sillä koulutusta ja tutkimusta pidetään merkittävinä kansallisina kilpailutekijöinä globalisoituvassa maailmassa. Tässä yhteiskunnallisessa kontekstissa veronmaksajien, valtion ja yritysten on luonnollista ajatella, että korkeakoulutuksen pitäisi olla hyödyllistä, siitä pitäisi olla hyötyä opiskelijoiden lisäksi yhteiskunnalle ja yrityksille, siis työelämälle. Kun puhutaan korkeakoulutuksen ja työelämän suhteista, puhutaankin tavallisesti siitä, millainen hyöty korkeakoulun käymisestä on saatu. Kuinka hyviä ovat korkeakoulujen ovista työelämään astuvat maisterit, kandidaatit, tradenomit ja insinöörit? Vaikka tämä kysymyksenasettelu on hyödyllistä, se on samalla myös helposti harhaanjohtavaa. Se voi olla harhaanjohtavaa siksi, että siinä kiinnitetään huomio pääasiassa siihen, mitä tiedollisia sisältöjä koulutuksessa opitaan. Työelämässä tarvitaan kuitenkin myös sellaisia tietoja ja taitoja, joihin muodollisessa koulutuksessa on vaikea valmentaa ilman kiinteää yhteistyötä työelämän kanssa. Samalla korkeakoulutuksen tavoitteena on antaa monenlaisia valmiuksia toimintaan globalisoituvassa yhteiskunnassa, kuten yleisiä ajattelun ja kommunikaation taitoja, joita pelkästään työelämässä toimimalla ei todennäköisesti syntyisi. Pelkillä tutkintonimikkeillä ei kuitenkaan enää menestytä

työmarkkinoilla varsinkaan nyt kun korkeakoulututkinnosta on tulossa työelämän perustutkinto. Koulutus on lähtökohta työllistymiselle, ei työllistymisen takuu.

Tämän kirjan keskeinen lähtökohta on korkeakoulutuksen yhteiskuntasuhteen muutoksessa. On syytä tarkastella tutkimuksen keinoin sekä sitä, mitä muutokset tarkoittavat korkeakoulutuksessa yhteiskunnallisena ilmiönä, että sitä, mitä nykyisessä tilanteessa voidaan tehdä oppilaitoksissa ja käytännön kentillä. Tällöin kysymys ei ole pelkästään siitä, millaisia valmiuksia korkeakoulutus antaa opiskelijoille tai mitä opiskelijat kokevat saaneensa yliopistoissa ja ammattikorkeakouluissa, vaan muutokset johtavat myös kysymään, miten asiantuntijat oppivat työelämässä ja millaiset työ- ja opiskelumuodot tukevat tätä asiantuntijuuden kehitystä. Tässä kirjassa tavoitteemme on pohtia laajemminkin työssä oppimisen, koulutuksen ja näiden välisten suhteiden kehittämisen kysymyksiä. Pyrimme tarjoamaan paitsi näkökulmia myös työvälineitä koulutuksen kehittäjille ja korkeakoulujen yhteistyökumppaneille työelämässä.

Kirjan teemoista

Kirja muodostuu viidestä osasta, joista ensimmäisessä tarkastellaan korkeakoulutusta osana yhteiskuntaa. Kirjan aloittaa Sakari Aholan kirjoittama artikkeli, jossa hän tarkastelee korkeakoulutuksen ja työelämän välisiä suhteita sosiologisesta näkökulmasta. Tässä katsantokannassa oleellista ei ole niinkään se, millaisia pedagogisia käytänteitä koulutus toteuttaa, vaan se, miten työnhakijoiden ominaisuudet, työmarkkinoiden mekanismit, työn ja työpaikan ominaisuudet sekä yhteiskunnallisen nimeämisen kautta hankitut tutkinnot ja tittelit kohtaavat toisensa. Perinteinen länsimaalainen ajattelutapa turvautuu tässä monimutkaisessa yhteensovittamisessa usein ns. inhimillisen pääoman ajattelutapaan, jossa koulutuksen oletetaan tuottavan sekä yhteiskunnallista hyvää että työntekijälle lisää palkkaa. Aholan mukaan tämä ajattelutapa ei ole ongelmaton, sillä voidaan perustellusti myös sanoa, että koulutuksessa on kyse statuskulttuurista, kuten Collins (1971) väittää. Siinä opitaan enemmänkin oikeanlaisia arvoja ja käyttäytymistapoja kuin tietoja ja taitoja. Koulutuksen ja työmarkkinoiden suhteiden sosiologisen tutkimuksen perusteella voi myös sanoa, että

sosiaaliset suhteet ovat työmarkkinoilla tärkeintä pääomaa. Nämä havainnot toimivat samalla yhteiskunnallisena kontekstina kirjan muille artikkeleille, joissa korkeakoulutusta lähestytään pedagogisemmista näkökulmista.

Ellen Piesasen kirjoittamassa artikkelissa tutkitaan sitä, millaisia yhteistyöhankkeita avoimen yliopiston ja työelämän välillä on ja miten ne ovat palvelleet eri osapuolia. Tutkimuksen kohteena ovat Turun yliopiston tutkintovaatimusten mukaan toteutettu hoitotieteen approbatur ja verkko-opetuksena toteutettu Kuopion yliopiston tutkintovaatimusten mukainen ergonomian approbatur. Oleellista näissä kokeiluissa on ollut se, että niitä kumpaakin on käytetty osana henkilöstökoulutusta. Kokemukset kokeiluista ovat Piesasen mukaan olleet hyviä sekä opiskelijoiden, työyhteisöiden että koulutuksen järjestäjien kannalta.

Kirjan toisen osan teemana on korkeakoulutus työelämään valmistajana. Aihetta tarkastellaan aluksi yksilötasolla opiskelijoiden ammattikuvien, motivaation ja työtä koskevien käsitysten kautta ja tämän jälkeen tilastollisten tutkimusten avulla, joissa on analysoitu korkeakoulutettujen sijoittumista työelämään. Mirka Mäkinen tutkii opiskelijoiden ammattikuvan kehittymistä humanistisessa, matemaattis-luonnontieteellisessä, yhteiskuntatieteellisessä ja lääketieteen koulutuksessa. Tavoitteena on selvittää, miten opintojen eri vaiheissa olevien yliopisto-opiskelijoiden ammatilliset intressit ja käsitys tulevasta työstä muuttuvat toisaalta selkeästi tiettyyn ammattiin suuntautuvassa koulutuksessa, toisaalta yleisemmässä yliopistokoulutuksessa. Tällainen tieto antaa pohjaa opiskelijoiden opinto- ja uraohjaukselle.

Mari Murtosen kirjoittamassa artikkelissa tarkastellaan korkeakoulutusta työelämään valmistajana motivaatioiden ja työtä koskevien käsitysten perusteella. Yliopisto-opiskelijoiden tutkimustaitojen oppimista koskevan esimerkkitutkimuksen tulosten pohjalta voidaan arvella, että myös muilla tiedon aloilla voi päteä sama löydös: opiskelijan uskomus, että opittavana olevaa taitoa ei todellisessa elämässä tarvita, on yhteydessä heikkoon motivaatioon oppia kyseistä asiaa. Ongelmat oppimisessa olivat myös yhteydessä huonoon motivaatioon ja käsitykseen taitojen tarpeettomuudesta työelämässä. Johtopäätöksenä voidaan siis todeta, että jo opiskeluvaiheessa tai työssä oppiessa olisi syytä kiinnittää huomiota työtä koskeviin uskomuksiin ja motivaatioihin, jotta negatiivisia käsityksiä voitaisiin yrittää purkaa.

Kahdessa seuraavassa artikkelissa käsitellään siirtymistä korkeakoulutuksesta työelämään. Päivi Tynjälä, Virpi Slotte, Juha Nieminen, Kirsti Lonka ja Erkki Olkinuora ovat tutkineet yliopistosta neljältä eri alalta valmistuneiden kokemuksia yliopisto-opiskelun tuottamista valmiuksista ja taidoista heidän nykyisten työtehtäviensä kannalta 2–10 vuotta valmistumisen jälkeen. Marja-Leena Stenström, Kati Laine ja Sakari Valkonen ovat vastaavasti tutkineet ammattikorkeakouluista valmistuneiden sijoittumista työelämään ja heidän näkemyksiään ammattikorkeakoulutuksen tuottamista työelämävalmiuksista kolmella eri alalla. Nämä kaksi tutkimusta on toteutettu eri aikoina, eri aloilla ja hieman erilaisin mittarein, ja siksi ne eivät anna mahdollisuutta ammattikorkeakoulu- ja yliopistokoulutuksen vertailuun työelämävalmiuksien näkökulmasta. Molemmat tutkimukset kuitenkin osoittavat, että sekä yliopistoista että ammattikorkeakouluista valmistuneet kokevat työelämätaidoissaan puutteita ja että ns. yleisten taitojen kehittäminen on korkeakoulutukselle yksi tärkeä haaste. Kaksiportaiseen tutkintojärjestelmään siirtyminen tekee tämän erityisen ajankohtaiseksi teemaksi.

Kirjan kolmas osa tarjoaa näkökulman työyhteisöihin ja niissä tapahtuvaan oppimiseen sekä työn ja oppimisen yhdistämiseen. Ulla-Maija Valleala ja Kaija Collin ovat tutkineet työntekijöiden välistä vuorovaikutusta kahdella eri alalla: toisaalta kasvatus- ja sosiaalialalla nuorisotyön parissa, toisaalta teknisellä alalla insinöörien suunnittelutyössä. Vaikka alat ovat sisällöiltään varsin erilaisia, tutkijat havaitsivat, että niiden sosiaalisissa käytännöissä oli paljon yhteistä. Tulosten perusteella kirjoittajat tekevät mielenkiintoisia pedagogisia johtopäätöksiä, jotka ovat varteenotettavia, kun suunnitellaan opiskelijoiden ohjausta korkeakoulutukseen liittyvillä työelämäsuuntautuneilla kursseilla ja harjoittelujaksoilla. Virpi Slotte puolestaan kirjoittaa sellaisesta korkeakoulutuksen ja työelämän yhteistyöstä, jossa yliopisto on järjestänyt opintojakson tietyn yrityksen henkilökunnalle sen omista kehittämistarpeista lähtien. Kyseessä on verkko-opetusratkaisu, jota toteutettiin useissa eri maissa työskentelevien henkilöstönkehittäjien täydennyskoulutuksena. Slotte kuvaa yhtäältä verkko-opetuksen asettamia haasteita ja ongelmia, toisaalta niitä mahdollisuuksia, joita se työyhteisön kehittämiselle voi tarjota. On todennäköistä, että ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen rooli tällaisten yrityksille räätälöityjen verkko-opintojaksojen tarjoajana tulee lähitulevaisuudessa yhä tärkeämmäksi.

Työn ja oppimisen vuorovaikutusta ja yhdistämistä käsitellään myös seuraavassa artikkelissa, jossa Marja-Liisa Neuvonen-Rauhala ja Päivi Tynjälä tarkastelevat työelämälähtöisyyttä ammattikorkeakoulujen jatkotutkinnoissa. Tämän kirjan ilmestyessä ammattikorkeakoulujen jatkotutkinnot ovat vielä kokeiluvaiheessa ja kokeilujen loppuarviointi kesken. Jatkotutkinnoista on tarkoitus kehittää aidosti työelämäläheisiä korkeakoulututkintoja, ja sen vuoksi jatkotutkintokokeilu voi olla ainutlaatuinen uudistus suomalaisessa korkeakoulutuksessa. Vastaavanlaisia malleja on esimerkiksi Saksassa (Berufsakademie, Hess 2003) ja Iso-Britanniassa (uusi Foundation Degree -koulutus, Zamorski 2003; ks. tarkemmin Tynjälä ym. 2004).

Kirjan neljännessä ja viidennessä osassa tarkastellaan työn ja oppimisen yhdistämisen teoreettisia malleja sekä pedagogisia sovelluksia. Antti Kaupin kirjoittamassa luvussa analysoidaan työelämän ja työn muutoksia sekä näiden muutosten tuottamia haasteita pedagogiselle ajattelulle. Luvussa todetaan oppimisteorioiden olevan aina sidoksissa ympäröivään yhteiskuntaan; teoriat ovat ikään kuin vastauksia toimintaympäristössä esiintyviin ongelmiin. Vastauksena nykypäivän yhteiskunnan tarpeisiin Kauppi tarkastelee erityisesti uudistavan oppimisen prosessia, jossa korostuu uuden tiedon luominen ja uusien käytäntöjen kehittäminen. Maarit Virolainen puolestaan esittelee Guilen ja Griffithsin (2001) analyysin pohjalta viisi erilaista mallia työkokemuksen ja koulutuksen kytkemisestä. Hän analysoi suomalaisten ammattikorkeakoulujen pedagogista työelämäyhteistyötä näiden mallien valossa kolmella eri alalla. Alakohtaisia eroja löytyi, ja työelämäjaksot palvelivat erilaisia työhön tutustumisen malleja eri tilanteissa. Asiantuntijuuden kehittymiseksi olisi tärkeää, että kriittisyyttä ja reflektiivisyyttä sekä formaalin ja informaalisen oppimisen toisiinsa kytkemistä painottavan mallin tasoisia tavoitteita toteutuisi edes opintojen loppuvaiheen jaksoissa, ideaalitapauksessa läpi koulutuksen. Virolainen ehdottaa lisäksi, että malleja voitaisiin käyttää apuna yhteisymmärryksen saavuttamiseksi, kun laaditaan yritysten kanssa koulutuksen tavoitteita.

Kirsti Lonka ja Nina Paganus kuvaavat ongelmalähtöistä oppimista ja sen toteuttamista työelämään valmentajana erityisesti lääkärikoulutuksessa saatujen kokemusten pohjalta. Ongelmalähtöisen oppimisen tavoitteena on monitasoinen ammattitaito. Sen tärkeimmät tavoitteet ovat keskeisiä myös työelämässä: itsesää-

telyn taidot, itsearviointi (metakognitio), palaute, ryhmäprosessit ja yhteistyö. Ryhmässä opiskeltaessa opiskelijat ovat positiivisessa riippuvuussuhteessa toisiinsa ja jokaisen panos ryhmään on yhtä tärkeä ja auttaa ryhmää pääsemään yhteiseen tavoitteeseen. Kirjoittajat toivovat tällaisen oppimismenetelmän auttavan tyypillisiin suomalaisen työelämän ongelmiin, kuten yhteistyökyvyttömyyteen, joustamattomuuteen ja rakentavan palautteen puutteeseen.

Laura Helle, Päivi Tynjälä ja Pirkko Vesterinen ovat puolestaan tutkineet työelämään suuntautuvaa projektiopiskelua yliopistossa ja ammattikorkeakoulussa. Projektiopiskelun ideaa esitellään eri oppimiskäsitysten valossa. Esimerkkinä kerrotaan kolmesta projektiopiskelujaksosta eri aloilla, niiden onnistumisesta ja ongelmista. Kirjan viimeisessä artikkelissa Anneli Sarja kuvaa käytäntöpainotteisia opetuskokeiluja, joissa keskeisenä periaatteena käytetään dialogisuutta. Nykyisin korkeakouluopintojen suurestakin käytäntöjaksojen määrästä huolimatta työn ydinalueet saattavat jäädä vähälle käsittelylle eikä nuorella ole työuransa alkutaipaleella välineitä käytännön ongelmien ratkomiseen. Dialogissa opettaja ja opiskelija jakavat tietoa, kokemuksia ja vastuuta sekä tukevat toisiaan. Dialogiopetuksen pääasiallisena tarkoituksena on sellaisen kriittisen ammatti-identiteetin kehittäminen, joka kyseenalaistaa myös oman toiminnan perusteita. Kaikille edellä mainituille pedagogisille ratkaisuille on yhteistä sosiaalisen vuorovaikutuksen ja yhteisöllisyyden painottuminen oppimisessa sekä ”todellisen elämän” ongelmien käsittely.

Toivomme, että kirjaamme voisivat käyttää virikkeenä sekä yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen opettajat opetuksessa ja opiskelijoiden ohjauksessa että työelämän kehittäjät ja kouluttajat korkeakouluyhteistyön vahvistamisessa.

Jyväskylässä ja Turussa juhannuksen tietämissä vuonna 2004

Jussi Välimaa, Päivi Tynjälä ja Mari Murtonen